

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора наук з богослов'я
Завійського Романа Петровича
на дисертаційну роботу
Горохолінської Ірини Володимирівни
«Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності:
філософський та богословський дискурс»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я

Дискусії про «велике повернення релігії» у публічну сферу знаходяться у центрі уваги релігієзнавців. Можна сказати, що це велике повернення, якому присвятив свою монографію Віктор Єленський, стало практичним спростуванням теорій секуляризації. Останні релігієзнавча наука замінила на теорії плюралізації, згідно з якими відбувається зростання як впливу релігійних ідей та практик на соціум сьогодення, так і секуляризму, в тому числі агресивного. Оскільки все суспільство перетворилося на постійний комунікативний дискурс, постсекулярний стан соціального означає присутність релігійного у цьому дискурсі. Така присутність прямо залежна від вміння релігійних організацій висловлювати власні ідеї та практичні пропозиції на мові загальносуспільного комунікативного дискурсу. Крах уявлень модерну про світське як певний соціальний простір вільний від релігійних ідей полегшує присутність релігійних організацій у суспільному дискурсі. Але ще не означає можливостей для впливу, оскільки конкуренція ідей у плюральному постсекулярному середовищі не завжди буває чесною. Прямо зараз ми спостерігаємо навіть в Україні намагання обмежити свободу слова, вводячи певну нову інквізицію, про небезпеку якої попереджав ще папа Іван Павло II. Так чи інакше, постсекулярний стан соціальності – це реальність, що постійно змінюється як у глобальному масштабі, так і в Україні. І тому релігієзнавча

оцінка феномену постсекулярного дуже актуальна, тим більше при усвідомленні, що секулярне не зникає, не знімається, і нове середньовіччя, омріяне релігійними утопістами та фундаменталістами не може стати реальністю.

Теологи початку XXI століття з великим ентузіазмом вітають колапс теорій секуляризації. Критику модерних розрізень сфер політичного і релігійного, персонального і соціального, світського і релігійного як автономних і самодостатніх, теологи часто сприймають як можливість в умовах постмодерну утвердити власний цілісний світогляд. З'являються численні теорії про постмодерн як стан перехід до нової епохи, в якій ідеали християнської цивілізації знову стануть актуальними принципами та радикально впливатимуть на реальну політику. Разом із тим, не можна не бачити значних елементів утопізму в цих роздумах. Занепад християнської цивілізації був викликаний не лише модерними моделями секуляризації. І відмова від них не веде автоматично до появи нових можливостей вигідного позиціонування релігійного у соціальному дискурсі. Прихильники теологічного осмислення постсекулярного стану як чогось небувалого раніше мали б уважніше придивитися до загального досвіду співвіднесення релігійного та світського в європейській традиції. Саме це і пропонує дисертантка. Якщо вийти за межі уявлень, що світське – це винахід епохи модерну, можна побачити, що світське та релігійне знаходилися у відносинах різних видів синергії в епохи античності та середньовіччя.

Особливо слід наголосити на тому, що про різні типи відносин світського і секулярного, про секуляризаційні процеси та феномен постсекулярного потрібно говорити у більш широких хронологічних межах. І потрібно говорити з позицій загального філософського аналізу культури, соціальності, практик втілення моральних принципів. Відмітимо, що саме висока загальна культура філософського мислення дозволяє пані Ірині Горохолінській піднятися вище за звичайні вузькі позиції теоретиків секуляризації та постсекулярного, подивитися на множину відповідних релігієзнавчих та богословських ідей з

позиції філософської критичності, з позицій історико-філософського та історико-культурологічного критицизму. Першим наслідком можливості віднайти мета-методологію для роздумів щодо секуляризації та постсекулярного стає подолання наївного історизму. Адже більшість теорій секуляризації та постсекулярного стану побудовані із вірою у закони історії, які є об'єктивно даними приблизно так само як і закони природи. Навіть радикальна ортодоксія у своїх розмірковуваннях про постсекулярний стан як можливість відродження цілісного світогляду і відповідних практик, стає на позиції неусвідомленого історизму, уподібнюючись до гегеліанства або марксизму. Звичайно, пані Ірина Горохолінська у своїй критиці історизму в оцінках феноменів секуляризації та постсекулярного стану суспільства далека від поперівського позитивізму. Її критицизм скоріше пронизаний кантівським пафосом пошуку справжньої людської ідентичності та накресленням перспектив творення постсекулярного стану як епохи усвідомленої моральної відповідальності віруючих та невіруючих за все, що відбувається у суспільстві. Кантівський пафос проявляється і у твердженнях, що повинні бути досягнуті певні форми ефективної синергії релігійного та світського, особливо у етиці. Фактично мова йде про пошук виходу з численних сучасних криз людяності в людині, і у своїх розмірковуваннях пані Ірина Горохолінська дуже близька до основних ідей докторської дисертації Олександра Філоненка, до етичного навчання блаженної пам'яті патріарха Любомира Гузара, до пошуків православних богословів США, що намагаються розбудувувати православну теорію сучасної думократії та прав людини. Тут слід сказати, що після краху константинівської моделі симфонії церкви та держави, необхідною стає як раз синергія світського та релігійного у соціумі, подібна до тієї, що пропонується Іриною Горохолінською. Ця модель також популяризується у концепції «Живої парафії» УГКЦ, у публіцистиці Мирослава Мариновича, у теології отця Кирила Говоруна. Все це дуже актуально, бо знайти у гідності людини та у гідності спільнот момент, на який може обпертися соціум після краху усіх формальних інституцій минулого – це критично важливий момент для виживання людства.

Саме про це вчив і папа Венедикт в енцикліці «Любов в істині», наголошуючи на необхідності формування суспільства справжнього діалогу та справжньої солідарності. Також пошуки Ірини Горохолінської на диво суголосні з спробами провідних теоретиків ліберального і постліберального протестантського богослов'я створити сучасну теологію культури.

В цілому дисертація виконана за двома спеціальностями – релігієзнавство і богослов'я. І половина дослідження присвячена критичному переосмисленню релігієзнавчих теорій про секуляризацію та постсекулярний стан суспільства, а половина – аналізу богословської рефлексії щодо цієї тематики. І в обох випадках великою перевагою є саме історична ретроспектива. Дисертантка дивиться на генезу відповідних ідей у всій історії європейської цивілізації. Пані Ірина Горохолінська показує, що ідеї соціологів релігії та сучасних богословів про необхідність синергії релігійного і світського у постсекулярному суспільстві виникли не випадково, але походять від класичних концепцій античності та середньовіччя. Також відповідні концепти були впливовими навіть в епоху модерну, хоча й не були в центрі уваги мислителів, що наполягали на закономірному характері процесів секуляризації.

Особливе значення має розгляд у дисертації сучасних концепцій секуляризації та постсекулярного стану в релігієзнавстві. Дисертантка цілком вірно доводить, що обидві тенденції вже стали нероздільними для суспільства сьогодення. Але при цьому концепція плюралізації не зовсім відображає діалектику відносин секулярного і постсекулярного. Слід сказати, що дослідниця приділяє багато уваги тенденціям внутрішньої секуляризації релігії, а не лише секуляризації суспільства. І доводить, що сьогодні можна говорити про постсекулярний стан самої релігії, особливо християнства. Такий парадоксальний висновок робиться в результаті ґрунтовного аналізу релігійних процесів, в результаті критичного вивчення релігієзнавчих теорій, теологічних вчень. Слід сказати, що не всі процеси у релігійності, які є подоланням секуляризаційних тенденцій можна назвати відродження релігійних традицій. Тому дійсно, може бути запропоновано уявлення про постсекулярний стан

релігійності, і відповідна релігієзнавча теорія є продуктивною та евристичною. Аналіз теології доби постмодерну показує, що богослови шукають вихід із сучасного нігілізму у нових способах утвердження релігійної істини, при широкому застосуванні феноменології, теорії мови хвали, у теології дару і подяки, у нових формах есхатологічного мислення. Можна сказати, що теологія шукає постметафізичну ідентичність нових синтезів теорій та практик, які необхідні для розвитку впливового богословського мислення у суспільстві, де відбувається напружене змагання між тенденціями до секуляризації та постсекуляризації. Цілком вірно дисертантка висновує, що місцем зустрічі релігійного та світського у дискурсі сьогодення та у суспільних практиках є аксіологія. Осмисленням цієї зустрічі в основному займається сучасна філософська етика. Але є також і значні результати у області політичної теології та розробки теоретичних основ соціального вчення церков. Відповідні пошуки аксіологічного наповнення зустрічі світського та релігійного не закінчуються лише філософськими і богословськими теоріями, не закінчуються лише аналізом практичного втілення цінностей. Існує втілення синергії релігійного і світського у сучасній естетиці та у сучасному мистецтві. Ця проблематика теж вдало проаналізована дисертанткою. Якщо такі теологи як Жан-Люк Марйон у це проблемне поле приходять переважно із сторони богословського дискурсу, то Ірина Горохолінська скоріше аналізує як культуролог та релігієзнавець, який приходить до певних богословських ідей.

Висновки дисертації цілком обґрунтовані текстом дослідження. Автор виявив високу культуру поліфонічного та діалектичного мислення, зумів реалізувати себе як релігієзнавець та богослов. Ця реалізація відбувалася, на наш погляд, тому що Ірина Горохолінська розмірковує як представниця тієї дисципліни, яка іменується філософією релігії. Нажаль, у нашому українському контексті ця центральна для релігієзнавства дисципліна не розвинута у повній мірі. Також не можна сказати, що і наші теологи володіли вправно інструментарієм філософії релігії. Тому дисертантка приходить у проблемне поле свого дослідження як універсальний філософ, який потім виявляє себе як

вправний експерт практично у всіх релігієзнавчих дисциплінах та як знавець історії теології та сучасної теології. Якби не видатна ерудиція Ірини Горохолінської, то поставлені у дослідженні завдання було б неможливо виконати.

Разом із тим, представлена дисертація викликає у нас ряд зауважень.

1. У дисертації не був би зайвим комплексний аналіз тих поодиноких праць українських теологів, які зверталися до тематики постсекулярного стану соціуму. Зокрема, хотілося б бачити аналіз ідей Михайла Черенкова, отця Олега Гірника, Анатолія Денисенка.

2. На наш погляд на значно більшу увагу заслуговує внесок у теорії постсекулярного стану таких напрямків теологічної думки як радикальна ортодоксія та політична теологія.

3. На наш погляд, важливіше надавати висновки про подальші перспективи розвитку співвідношення секуляризаційних процесів та контрсекуляризаційних тенденцій, ніж писати про те, як повинні представники релігії шукати синергії між релігійним та світським. Все таки богослов'я та релігієзнавство є науковими дисциплінами, які мають бути якомога більш об'єктивними. І тому виправдано надавати прогнози. Привнесена з області аналізу етичних цінностей звичка мислити про певні повинності є не зовсім виправданою. Нам видається позитивом, що фактично мова йде про світський гуманізм відкритий до релігії та християнський гуманізм, відкритий до релігійної культури. Але тим не менше, сам дискурс про певні обов'язки досягати синергійності між світським та релігійним виглядає залишком просвітницького і метафізичного мислення, тоді як дисертантка в цілому визнає необхідність переходу до постметафізичного мислення. Звичайно, тут Ірина Горохолінська де-факто наслідує ту непослідовність яка є Юргена Габермаса при його роздумах на відповідну тематику. Але на наш погляд, тут можна було б відірватися від пуповини габермасівського мислення, внутрішньо подолавши притаманний йому історизм. Тим більше, що у цілому дисертаційне дослідження як раз спрямоване на подолання історизму і як раз це є сильною

стороною роботи. Тому відступ у підрозділі 4.3 до дискурсу повинності є не зовсім логічним для самої авторки.

Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета досягнута. Дослідження відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Дисертація має велике практичне значення для українського богословського дискурсу, для релігієзнавства, для всієї української гуманітарної науки. Матеріали дисертації практично значущі для українського експертного середовища та є новим словом у релігієзнавчих і богословських дискусіях, які мають місце в сучасній Україні.

Ознайомлення зі змістом дисертації, публікаціями дисертантки за її темою та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Горохолінської Ірини Володимирівни «Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:

доктор наук з богослов'я,

декан філософсько-богословського факультету

Українського католицького університету

Р. П. Завійський

